



Colegiul Tehnic "Mediensis" din Mediaș
Technical College "Mediensis" of Mediaș

Considerații asupra ocupațiilor pastorale și a obligațiilor fiscale ale vlahilor balcanici

Considerations on pastoral occupations and fiscal obligations of Balkan Vlachs

At the end of the X-th century they make appearance in the literary and diplomatic Byzantine sources a new ethnicon, Vlachs, which indicates the population of romanique origin of the Balkan Peninsula. To The Romanians north-danubiens, Vlachs is going to be formed in the second fundamental structure of the oriental romanité. During the Middle Ages, we are going to find Vlachs south-danubiens dispersed in all Balkan Peninsula, but living especially in the hilly regions of this one – in Mountains Balkans, in Mountains Pindes, Epir, Thessalie, in the Peninsula Chalcidique etc organized in clean trainings named Vlachs. Since the epoch the first certificates, the sources which we have give us a series of information on the occupations of Vlachs. This information drives us to the conclusion that the basic occupation of the majority of Vlachs was the pasture, occupation which was the incontestable consequence of socioeconomic middle and natural habitat where led existence the communities of Vlachs of the Balkan Peninsula.

Keywords: Vlachs, shepherds, nomads, travelers, dekatosis, mandrixtikon, provatonomion, koironomion, meli sonomion, ennomion

Institution's address: str. Sticlei nr. 9, 551130 Mediaș, jud. Sibiu, România, tel./fax: +40-269-834673

Personal e-mail: vasmarculet@yahoo.com

În ultimul sfert al secolului al X-lea își face apariția în sursele bizantine literare și diplomatice un nou etnicon, *vlahii*, care desemnează populația de origine romanică din Peninsula Balcanică. Alături de românii nord-dunăreni, vlahii balcanici se vor constitui în a doua componentă fundamentală a romanității orientale. De-a lungul Evului Mediu, îi vom găsi pe vlahii sud-dunăreni răspândiți în toată Peninsula Balcanică, dar locuind cu preponderență în zonele muntoase ale acesteia – Munții Balcani, Munții Pindului, Epir, Thessalia, Peninsula Chalcidică etc. –, organizați în formațiuni proprii numite *Vlahii*.

Ocupații. Încă din epoca primelor atestări, sursele de care dispunem ne oferă, între altele, și o serie de informații despre ocupațiile vlahilor. Aceste știri conduc direct sau indirect la concluzia că ocupația de bază a majorității vlahilor a fost păstoritul. Opțiunea pentru o asemenea ocupație a fost, fără îndoială, consecința incontestabilă a mediului socio-economic și habitatului natural în care și-au dus existența comunitățile vlahilor din Peninsula Balcanică.

Prima mențiune cunoscută despre vlahi, inserată în sursele literare bizantine, datează din ultimul sfert al secolului al X-lea, în legătură directă cu evenimentele consumate în Macedonia, în anul 976, la debutul răscoalei antibizantine a Comitopolilor, exponenții statalității bulgare. Relatând desfășurarea evenimentelor din această regiune, cronicarul bizantin Georgios Kedrenos (sec. XII) consemnează succint că principele David, cel mai mare dintre frații Comitopuli, a murit „*ucis de niște vlahi călători (ὄδιται) între Katoria și Prespa și așa-numiții «Stejari Frumoși»*”².

Episodul relatat de Georgios Kedrenos, care constituie cel mai vechi eveniment istoric în care au fost implicați vlahii balcanici, prezintă pentru demersul nostru importanță prin faptul că, prin calificativul „*călători (ὄδιται)*” conferit acestora ne oferă, indirect, informații asupra ocupațiilor acestora. Calificativul „*călători*” aplicat de cronicarul bizantin vlahilor balcanici a primit interpretări diferite din partea specialiștilor. Unii dintre aceștia consideră că el trebuie pus în legătură directă cu cel mai recent de „*kejelatori*”, întâlnit în documentele sârbești, care după unele opinii i-ar desemna pe păstori, iar după altele o categorie bine definită a vlahilor cărauși și paznici ai drumurilor³. Pentru alții, atributul „*călători*” trebuie asociat cu

ocupația de chervanagii a vlahilor⁴. În sfârșit, în opinia altor specialiști, pe care o considerăm cea mai întemeiată și la care subscriem, prin termenul de „vlahi călători”, cronicarul bizantin i-ar avea în vedere pe „vlahii nomazi”, cu referire la transhumanța caracteristică vieții de păstori a vlahilor⁵. Dacă avem în vedere faptul că în lumea bizantină termenul de „nomad” era asimilat celui de păstor, această din urmă opinie apare ca fiind cea mai plauzibilă.

În debutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XI-lea, vlahii din Thessalia vor fi, alături de bulgarii și grecii din regiune, protagoniștii unei puternice răscoale împotriva stăpânirii bizantine. Izbucnită în vara anului 1066 sub conducerea ducelui Nicolitzas Delphinas din Larissa, răscoala a avut drept cauze abuzurile regimului opresiv al împăratului Constantin Doukas (1059-1066)⁶.

Evenimentele din vara anului 1066 sunt pe larg prezentate de cronicarul bizantin thessalioț Kekaumenos (sec. XI). Relatând condițiile în care Nicolitzas Delphinas a ajuns conducătorul răscoalei, Kekaumenos consemnează: „Și le-a vorbit și vlahilor: «Unde vă sunt acum dobitoacele și nevestele?». Ei au zis: «În munții Bulgariei». Căci așa li-e obiceiul – conchide cronicarul –, ca dobitoacele și familiile lor să stea din luna aprilie până în luna septembrie în munți înalți și în locuri foarte reci”⁷.

Pentru problema analizată de noi, știrile cronicarului thessalioț prezintă o importanță aparte. Constatăm că informațiile transmise de Kekaumenos confirmă atât faptul că principala ocupație a vlahilor din Thessalia era păstoritul, cât și practicarea transumanței legată de acesta.

Alte informații referitoare la vlahi și la ocupațiile lor ne oferă scriitoarea Anna Comnena (sec. XI-XII). Prezentând măsurile întreprinse de împăratul Alexios I Comnenos (1081-1118) în primăvara anului 1091 în perspectiva confruntării decisive cu pecenegii pătrunși la sud de Dunăre, principesa bizantină consemnează că, din porunca basileului, cezarul Nikephoros Melissenos „trebuia de asemenea să ia un număr de recruți dintre bulgari și dintre aceia care duceau o viață de nomazi (νομάδα βίον) – numiți de obicei vlahi în limba populară”⁸.

Știrile principesei bizantine reprezintă o altă confirmare a practicării pe scară largă a păstoritului de către vlahii balcanici la sfârșitul secolului al XI-lea. Având în vedere faptul, pe care l-am precizat deja mai sus, că în limba greacă termenul de *nomades* era asimilat celui de păstori, considerăm că prin sintagma „viață de nomazi”, autoarea bizantină nu are în vedere nomadismul propriu-zis, ci viața păstorească a vlahilor, care implica transumanța⁹.

Informații deosebit de prețioase despre vlahi și îndeletnicirile lor păstorești ne oferă un decret al împăratului Alexios I Comnenos, din februarie 1094, dat Mănăstirii Marea Lavra a Sfântului Athanasios de la Muntele Athos. În decret se precizează că „niște cumani, care locuiesc în Moglena, se urcă pe înălțimile Puzuchia din preajma lor, aflate în stăpânirea mănăstirii, fac acolo stâni

(μάνδρας) pentru turme și pasc ținuturile acelea fără nicio piedică, refuzând să plătească cuvenita zecinială pentru animalele lor”¹⁰. Se pare că, procedând astfel, cumanii din Moglena își impuneau stăpânirea și asupra vlahilor și bulgarilor așezați pe proprietățile mănăstirii și dependenți de ea, scoțându-i din această stare, motiv care-l determina pe împărat să ordone încasatorilor de biruri ca „să nu le îngăduie să-i socotească pe vlahii și bulgarii altora drept oamenii lor ci pe toți aceia să-i ceară drept parte cuvenită amintitei mănăstiri, după datina statornicită”¹¹.

Decretul împăratului Alexios I ne relevă clar faptul că vlahii menționați în document erau considerați șerbi (δουλοπαροικοί) ai Mănăstirii Marea Lavra ale cărei pășuni le foloseau și plăteau dări (μανδριατικόν și δεκατέτα) direct sfântului locaș. Constatăm de asemenea că împăratul interzice categoric scoaterea lor din starea de dependență, ca urmare a acțiunii cumanilor din Moglena.

Prin același decret, împăratul le acordă însă vlahilor o serie de „libertăți”, cu privire la pășunatul turmelor lor, măsură ce avea probabil ca scop atât încurajarea practicării păstoritului, cât și anihilarea tentațiilor oferite de cumanii din Moglena de a-i asimila statutului lor social. Ca urmare, se precizează în decret către aceiași încasatori de biruri, „dacă pleacă de pe înălțimi și vlahii aflați în neînțelegere cu amintita mănăstire și le sunt strămtorate turmele la pășunat și de aceea, de mare nevoie, își pasc turmele pe locurile legiuite ale Moglenei, atunci domnia mea hotărăște să-și pască cu totul netulburați animalele de orice fel în provincia Moglena, fără să plătească nicio dare și fără să fie supărați, împiedicați sau alungați de către încasatorii de biruri ai provinciei, de militari sau de cumani [...]. Deci acești vlahi ai mănăstirii Sfântului Athanasios, cum am spus, își vor păste toate turmele pe locuri legiuite ale provinciei Moglena, începând de acum și pentru totdeauna, fără să fie supărați sau amenințați și fără să li se ceară vreo dare pentru o datorie oarecare”¹².

Decretul imperial stabilește de asemenea regimul juridic al amenajărilor specifice păstoritului, aflate pe proprietățile mănăstirii, respectiv al unor stâni. „Ba chiar și cele două stâni – precizează decretul imperial –, adică cea stăpânită de Stan, numită Rimnița, și cea gospodărită de copiii lui Radu cel Șchiop și a lui Păducel, apoi cele deținute de vlahii acestei mănăstiri pe înălțimea obștească de la Cravița, și pe acestea poruncește domnia mea să le țină tot ei fără să dea nicio dare, și fără vreo amenințare sau supărare din partea cuiva, căci i-a fost acordat acestei mănăstiri ca orice fântă ce ține de dansa cu darea pentru stână, cu zeciniala și cu orice bir cerut după datina de la stânilor aflate în amintita înălțime”¹³. În baza hotărârii imperiale, consemnată în decret, kartularul provinciei Moglena, sebastosul Theodoros Chumnos era însărcinat „să predea aceste două stâni către amintita mănăstire a Sfântului Athanasios printr-o decizie întărită, pentru ca în baza acesteia să le ocupe vlahii aflați în dependența ei ca pășune pentru animalele lor de tot felul, fără să fie tulburați, jigniți sau îndepărtați, și fără să dea niciun fel de dare”¹⁴.

Referiri la practicarea păstoritului de către vlahi se

regănesc și în corespondența dintre împăratul Alexios I Comnenos și patriarhului ecumenic Nikolaos (1084-1111), purtată între 1100 și 1104 cu privire la prezența unor vlahi la Muntele Athos. Aceștia formau o cătună (*κατούνα*) de 300 de familii cu femei și copii, aveau turme și se aflau pe Sfântul Munte la cererea călugărilor, fiind considerați supuși (*δουλοπάροικοι*) ai mănăstirilor de aici, pe care le aprovizionau cu brânză și lână și le prestau anumite servicii în schimbul dreptului de a-și păste turmele pe domeniile acestora. Prezența femeilor a declanșat însă un puternic conflict între majoritatea călugărilor, care doreau, chiar încălcând legislația canonică și normele de funcționare a comunității monahale de aici, ce interziceau prezența acestora, rămânerea în zonă a vlahilor, patriarh și împărat, care a decis îndepărtarea vlahilor din regiune¹⁵.

În conținutul corespondenței dintre patriarhul ecumenic și împărat, făcută pe baza relațiilor călugărilor Ioannes Tarchaniotes și Ioannes Chortaitinos, există numeroase referiri explicite la păstorit ca ocupație de bază a vlahilor stabiliți la Muntele Athos. Spre exemplu, în corespondența dintre basileu și patriarh se fac referiri repetate la turmele vlahilor de la Sfântul Munte, precum și la produsele finite ale îndeletnicirii lor precum *laptele*, *brânzeturile* și *lâna* sau *stofele* produse de aceștia, foarte probabil prin prelucrarea lânii, puse la dispoziția monahilor¹⁶.

Deosebit de interesante sunt acele informații care subliniază faptul că păstoritul era practicat în egală măsură de bărbați și de femeile vlahilor. Din aceleași relatări aflăm că femeile vlahilor umblau „*îmbrăcate în straie bărbătești ca păstorii*” și „*pășteau turmele*” sau că vlahii „*își împodobeau femeile și fetele, îmbrăcându-le în straie bărbătești [...]; și le purtau împreună cu dânșii ca păstorite*”¹⁷.

În urma cererii grupului de călugări ostili și a patriarhului, împăratul a decis alungarea vlahilor și a turmelor lor de la Sfântul Munte. Faptul că aceștia au putut fi atât de ușor alungați de pe moșiile mănăstirilor conduce la constatarea că statutul social de *δουλοπάροικοι* al vlahilor de la Muntele Athos era mult inferior celui al *parecilor* (*πάροικοι*), împotriva cărora nu puteau fi luate asemenea măsuri arbitrare și abuzive. Conchidem deci că, cel puțin, cele 300 de familii de păstorii vlahi din grupul în discuție aveau un statut social ce ar putea fi asimilat celui al semi-robilor.

Informații indirecte cu privire la practicarea păstoritului de către vlahi întâlnim și în câteva stihuri ale poetului bizantin Theodoros Prodromos (sec. XII). Spre exemplu, acesta relatează că la Bizanț se consuma „*brânză vlahă (Βλάχικον τυρίν)*” sau că femeile vlahi țeseau mantale, cel mai probabil din lână, pentru piața constantinopolitană: „*Mantaua mea, iarăși mantaua mea, veche și ruptă, mantaua mea, când te-a pus [femeia] vlahă [la război], să te țeasă cu multe lacrimi te-a umplut și cu suspine adânci*”¹⁸. De la același autor ne-a parvenit și o rețetă culinară din epocă, ce numără între ingrediente și „*puțină [brânză] vlahă*”¹⁹.

Într-o satiră anonimă din aceeași epocă împotriva egumenilor, un anume călugăr Hilarion descrie traiul de huzur al superiorilor mănăstirilor. Între bunătățile consumate de aceștia, chinuitul monah enumeră și „*brânza vlahă*”²⁰.

Împotriva vlahilor s-a dezlănțuit începând din a doua jumătate a secolului al XI-lea o veritabilă teroare fiscală, păstorii fiind supuși la plata a numeroase și variate impozite. Ca urmare, conchide E. Frances, în secolul al XI-lea și la începutul secolului al XII-lea „*înregistrăm o perioadă de continuă agravare a situației păstorilor prin împovărea lor de fisc și prin aservirea de elementele feudale bizantine*”²¹.

Un prim impozit menționat de surse poartă numele de *dekatos* (*δεκατώσις*) și se regăsește în corespondența purtată de Theophylaktos, arhiepiscopul Ochridei²². Un impozit, identificat de istoricul Fr. Dölger, numit *ennomion* (*ἐννόμιον*) se plătea proporțional cu numărul de vite și în numerar câte o nomisma pentru fiecare sută de oi. Impozitul era plătit pe pășune și se pare că foarte probabil revenea întregii comunități sătești, atâta timp cât aceasta a mai stăpânit islazuri²³. Un alt impozit, *dekateia* (*δεκατεία*) sau zeciuiala, este menționat în timpul lui Alexios I, atât în decretul dat în 1094 Marii Lavre, cât și în corespondența privind conflictul de la Muntele Athos²⁴. Impozitul era perceput în natură și, cum îl arată și numele, conșta în 10% din șeptel²⁵.

În actul lui Alexios I Comnenos din 1094 este menționat un nou impozit. Acesta poartă numele *mandriatikion* (*μανδριατικόν*)²⁶. Conform informațiilor de care dispunem, acesta era diferit de *δεκατεία* și se plătea pe turme²⁷.

O serie de știri, chiar dacă succinte, referitoare la practicarea pe scară largă a păstoritului de către vlahii balcanici ne oferă unii cronicari bizantini din secolele XII-XIV. Relatând evenimentele de la începutul răscoalei vlaho-bulgare a Asăneștilor (toamna 1185), cronicarul bizantin Niketas Choniates (sec. XII-XIII), contemporan evenimentelor și, totodată, cea mai competentă sursă pe această problemă, identifică drept principală cauză a mișcării „*răpirea turmelor*” vlahilor din zona Munților Balcani ca urmare a fiscalității opresive impuse abuziv acestora de împăratul Isaac II Angelos (1185-1195), pentru a-și asigura resursele financiare necesare celebrării căsătoriei sale cu fiica regelui Bela III al Ungariei²⁸.

Informația transmisă de Niketas Choniates este însușită atât de cronicarul Theodoros Skutariotes din secolul al XIII-lea, cât și de călugărul Ephraemius (sec. XIII-XIV), care își redactează opera la începutul secolului al XIV-lea. Primul relatează că vlahii „*luând drept pretext răpirea turmelor lor, s-au gândit la răscoală*”²⁹, iar al doilea că, din cauza opresiunii fiscale, *neamul misiunilor care locuiesc în Haemus (Balcani, n.n.) și care se numesc vlahi, tulburându-se, s-au ridicat împotriva stăpânirii ausonilor (romanilor/bizantinilor, n.n.), găsind în răpirea turmelor lor, cum spune proverbul, pretextul lui Patrocles*”³⁰.

În continuarea demersului nostru pe această temă, reținem informațiile transmise de cronicarul Georgios Pachymeres (sec. XIII-XIV), care subliniază fără echivoc faptul că păstoritul era ocupația fundamentală și a vlahilor din Thracia. Conform cronicarului bizantin, în anul 1285, în fața amenințării unei prezumtive năvăliri mongole în Thracia, temându-se că vlahii din regiune vor pactiza cu năvălitorii, împăratul a decis strămutarea forțată a acestora în Anatolia. „*Iar pe vlahi – relatează Georgios Pachymeres, referindu-se la aceste evenimente –, care se întinseseră aproape de la suburbiile Constantinopolului până spre Bizya și mai departe, în mulțime nenumărată, oameni care se simțeau foarte bine în locuri greu de umblat și care se ocupau cu păstoritul dar totuși erau obișnuiți și cu luptele, bănuindu-i de deșertare, căci, socotea împăratul, se vor alătura sciților (mongolilor, n.n.), hotărî să-i mute din partea apuseană a strâmtorii, în Răsărit, pe țărmul din fața Bizanțului*”³¹. Intenția împăratului era în realitate aceea de „*a-i săraci prin angarale (...)*”, și a-i deposeda de turme și avere, căci, relatează în continuare cronicarul, „*vitele acelea și toată avuția, unele erau oferite la mulți pe preț de nimic, celelalte, dacă se mai și strămutau pe vreme de iarnă se prăpădeau atunci cu totul*”³².

Documentele bizantine sau cele ale unor dinastii balcanici din secolul al XIII-lea și din prima jumătate a secolului următor semnaleză fie apariția unor noi impozite care grevează populația de păstori, fie o înăsprire a fiscalității. Câteva exemple sunt edificatoare din acest punct de vedere.

Dintr-un act din anul 1325 dat de împăratul Andronikos II Mănăstirii Zographou prin care îi întărea posesiunile primite în valea Strymonului de la țarul vlaho-bulgar Mihail Asan, precum și dintr-un act dat în 1328 de Andronikos III prin care îi erau confirmate lăcașului athonit respectivele proprietăți, reiese că păstorii erau obligați să plătească două impozite, unul pentru folosirea pășunilor de vară, iar celălalt pentru folosirea pășunilor de iarnă. În actele celor doi basilei existența celor două impozite apare clar: „*τὸ ἐννόμιον τὸ, εἰς τὰς παλανῆας εἰ, τὸν κάμπον*”³³.

Intr-un act din 1327 prin care Andronikos II îi confirma Mănăstirii Zographou respectivele posesiuni din valea Strymonului, este menționat un nou impozit numit *potatikon* (ποματικόν)³⁴. Se pare că impozitul era plătit de păstori în perioada transumanței pentru a putea trece cu turmele lor spre Propontida (Marea Marmara). Referindu-se la acest impozit, M. Gyöni lasă să se înțeleagă că acesta ar fi apărut în secolul al XI-lea, opinie respinsă însă de E. Frances, ca lipsită de orice probă documentară³⁵.

În epoca analizată de noi, vechiul impozit pe pășune, *ennomion* (ἐννόμιον), s-a transformat în mai multe impozite distincte. Pe baza unui act dat de Andronikos II Mănăstirii Karakalou, istoricul P. Lemerle susține că din acesta au derivat trei noi impozite: unul pentru oi numit *provatonomion*

(προβατονόμιον), un altul pentru porci numit *koironomion* (κοιρονόμιον) și un al treilea pentru creșterea albinelor numit *meli sonomion* (μελισσονόμιον)³⁶. În opoziție cu P. Lemerle, E. Frances identifică pe baza a două acte date de țarul sârb Ștefan Dušan (care așa cum se știe a menținut cu strictețe instituțiile găsite în teritoriile intrate prin cucerire sub jurisdicția sa), dat unul Mănăstirii Philotheou în 1346, iar al doilea Mănăstirii Esphigmenou în 1347³⁷, și un al treilea impozit derivat din impozitul pe pășune, anume *ennomion ton zoon* (ἐννόμιον τῶν ζώων), despre care presupune că era perceput pentru celelalte animale din gospodăriile păstorilor, respectiv pe caii de munte și pe catări³⁸.

Un act dat de Ștefan Dušan Mănăstirii Sfântul Ioan Botezătorul în anul 1345 confirmă faptul că vechiul impozit pe porci, plătit de păstori, a continuat să supraviețuiască. El apare acum cu o denumire mai precisă, anume *provatohoirodekateia* (προβατοχοιροδεκατεία)³⁹.

Alături de impozitele menționate, documentele epocii mai menționează unul nou, distinct de *ennomion* (ἐννόμιον), numit *oreike* (ὄρεική), a cărui existență este confirmată atât de un act dat de Andronikos II Mănăstirii Chelandariou de la Sfântul Munte, cât și de actul dat în 1346 de țarul sârb Ștefan Dušan Mănăstirii Philotheou⁴⁰. Despre acest impozit, G. Ostrogorsky considera că era plătit de păstori în special pentru turmele care pășteau în munți⁴¹.

Presiunii fiscale i se adăugau, în epoca analizată de noi, așa cum remarca pe bună dreptate E. Frances, alte abuzuri la care erau supuși păstorii vlahi, precum perceperea impozitelor în monedă bună cu un titlu ridicat al metalului nobil, mai scumpă și mai dificil de procurat, în timp ce în circulație erau puse monede cu titlu alterat, calculul sumelor datorate în condițiile fluctuației mărimii și categoriilor de impozite datorate fiscoi, incorectitudinile încasatorilor de impozite⁴². Se adăugau acestora ocuparea abuzivă de către aristocrații bizantini, cu concursul puterii centrale, a pășunilor vlahilor. Un exemplu elocvent în acest sens îl reprezintă un act al împăratului Andronikos II din 1298, păstrat la Mănăstirea Chelandariou, care consemnează faptul că un pământ aparținând vlahilor, numit Presnitza, a fost constituit într-o posesiune feudală, o *pronoia*, pentru un anume Leon Koteanitzes⁴³.

Vlahii, asociați cu alte etnii, precum grecii sau bulgarii, au răspuns opresiunii fiscale a Constantinopolului și abuzurilor administrației imperiale sau ale potentatilor locali prin puternice răscoale precum cea din Thessalia din 1066 sau cea din Paristrion din 1185, soldată cu înlăturarea stăpânirii bizantine și constituirea Țaratului Vlaho-Bulgar. Pe baza informațiilor oferite de memoriile ex-împăratului Ioannes Cantacuzenos, se poate stabili că o altă puternică răscoală a păstorilor vlahi a avut loc în 1320-



1321, în zona Munților Rhodope, în contextul conflictului civil dintre împăratul Andronikos II și fiul său, viitorul împărat Andronikos III. Conform relatării fostului împărat, după un prim eșec, răsculații și-au alăturat forțele celor ale pretendentului, contribuind astfel la victoria asupra puterii legitime⁴⁴.

Încheierea studiului nostru ne permite formularea concluziei potrivit căreia păstoritul a constituit de-a lungul secolelor X-XIV ocupația de bază a vlahilor din întreaga Peninsulă Balcanică. Ocupația practică le-a asigurat acestora venituri importante, care însă i-a expus unor abuzuri și opresiuni, îndeosebi din punct de vedere fiscal.

Note:

1. Capidan 1942, p. 12-21; Capidan 1945, p. 5-30.
2. Cedrenus II 1839, p. 435.
3. Pentru discuții, vezi: Dragomir 1944, p. 73-74; Dragomir 2001, p. 23.
4. Barnea, Ștefănescu 1971, p. 87-88.
5. Panaitescu 2000, p.197-198.
6. FHDR, III, p. 26-39 / Kekaumenos. Pentru diferite aspecte ale răscaloiei, vezi: Madgearu 2000, p. 140-151.
7. *Ibidem*, p. 30-33 / Kekaumenos
8. Comnena 1977, VIII, III, 4.
9. Cf. Gyöni 1951a, p. 244-246.
10. FHDR, IV, p. 28-29 / Un decret al împăratului Alexios I.
11. *Ibidem*.
12. *Ibidem*, p. 28-31.
13. *Ibidem*, p. 30-31.
14. *Ibidem*.
15. *Ibidem*, p. 50-59 / Vlahi la Athos. Un comentariu extins asupra subiectului vezi la: Gyöni 1948, p. 30-42; Pentru discutarea unor aspecte legate de prezența vlahilor la Muntele Athos, vezi: Mărculeț 2007, p. 124-125.
16. *Ibidem*, p. 50-57.
17. *Ibidem*, p. 50-51, 54-55.
18. *Ibidem*, p. 186-187 / Theodoros Prodromos; Cf. Russo 1939, p. 521, n. 1, unde oferă o traducere a textului și consideră că *Vlaha* – în traducerea de mai sus *femeia vlahă* – ar putea fi aici un „nume apelativ și nu etnic”.
19. *Ibidem*, p. 188-189.
20. Apud Frances 1956, p. 139.
21. Frances 1956, p. 141.
22. Migne 1864, col. 448
23. Dölger 1927, p. 53-54; Frances 1956, p. 140.
24. FHDR, IV, p. 30-31 / Un decret al împăratului Alexios I; p. 52-53 / Vlahii de la Athos.
25. Frances 1956, p. 140.
26. FHDR, IV, p. 30-31 / Un decret al împăratului Alexios I.
27. Frances 1956, p. 140.
28. Choniatae 1835, p. 482.
29. FHDR, III, p. 414-415 / Theodoros Skutariotes.
30. Ephraemius 1840, p. 237.
31. Pachymeris 1835, p. 106.
32. *Ibidem*, p. 106-107.
33. *Actes de Zographou* 1907, p. 51, 63, doc. 23 și 27.
34. *Ibidem*, p. 60, doc. 26.
35. Gyöni 1948, p. 39-40; Gyöni 1951, p. 38; Frances 1956, p. 142.

36. Lemerle 1936, p. 445.
37. *Actes de Philothée* 1913, p. 26, doc. 9; *Actes de Esphigmenou* 1906, p. 32, doc. 14.
38. Frances 1956, p. 142.
39. Miklosich, Müller, 1887, p. 112.
40. *Actes de Chilandar* 1911, p. 116, doc. 45; *Actes de Philothée* 1913, p. 26, doc. 9.
41. Ostrogorsky 1927, p. 57.
42. Frances 1956, p. 143.
43. *Actes de Chilandar* 1911, p. 28, doc. 11
44. Cantacuzenus 1828, p. 146-147.

Bibliography:

- I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei/Dobruđa history*, vol. III: *Byzantini, bulgari și români la Dunărea de Jos/Byzantine, Bulgarian and Romanian from Lower Danube*, București, 1971.
- Ioannis Cantacuzeni eximperatoris, *Historiarum libri IV. Graece et latine*, cura Ludovici Schopeni, vol. I, Bonnae, 1828.
- Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă/Macedoromanians. Ethnography, history, language*, București, 1942.
- Th. Capidan, *Meglenoromânii, I: Istoria și Graiul lor/Meglenoromanians, I: History and their language*, București, 1945.
- Nicetae Choniatae, *Historia*, ex recensione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, 1835.
- Ana Comnena, *Alexiada*, ed. Maria Marinescu și N.Ș. Tanașoca, București, 1977.
- Ș. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu/Vlachs north of the Balkan Peninsula in the Middle Ages*, Iași, 2001.
- E. Frances, *Păstorii vlahi din Imperiul Bizantin în secolele XIII-XIV/Vlach shepherds of the Byzantine Empire in the centuries XIII-XIV*, în «Studii. Revistă de Istorie», IX, 1956, 1.
- Gyöni, M., *Les Vlaques du Mont Athos au début du XII^e siècle/The Vlachs from Mount Athos in the early twelfth century*, în «Études slaves et roumaines»/«Slavic and Romanian Studies», I, 1948.
- Gyöni, M., *Le nom de „Vlachoi” dans l’Alexiade d’Anne Comnène/The name “Vlachoi” by Alexiade Anne Comnenus*, în «Byzantinische Zeitschrift», 44, 1951.
- Gyöni, M., *La transhumance des Vlaques balkaniques au Moyen Âge/The Balkan Vlachs transhumance in the Middle Ages*, în «Byzantinoslavica», XII, 1951.
- P. Lemerle, *Un chrysobulle d’Andronic II pour le monastère de Karakala/Andronicus Chrysobull II for the Monastery of Karakal*, în «Bulletin de Correspondance Hellénique», LX, 1936.
- Al. Madgearu, *Răscoala aromânilor din Thessalia din anul 1066/The Rebellion of Aromanians in Thessaly 1066*, în «Anuar. Studii de Securitate, Apărare Națională și Istorie Militară», București, 2000.
- J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Series Graeca posterior, Patrologiae Graece, tomus CXXVI: Theophylactus Bulgariae Archiepiscopus*, Paris, 1864.
- Fr. Miklosich, J. Müller, *Acta et diplomata Graeca aevi medi, vol. V*, Vindobona, 1887.
- G. Ostrogorsky, *Die ländliche Steuergemeinde des byzantinischen Reiches in X. Jahrhundert/The rural community control of the Byzantine Empire in the 10th century*, în «Vierteljahrsschrift für Sozial Wirtschaftsgeschichte», XX, 1927.
- Georgii Pachymeris, *De Michaelae et Andronico Palaeologis libri tredecim*, recognovit Immanuel Bekkerus, vol. II, Bonnae, 1835.